

זמן הדלקת נר חנוכה

בדבר זמן הדלקת נר חנוכה ישנן שלוש שיטות עיקריות. להלן בירור שלוש השיטות הללו.

בשבת ריש פרק במה מדליקין (כ"א ע"ב) תניא "מצותא משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק". ומכאן המקור לסוברים שמדליקין מיד בגמר שקיעת עיגול החמה מעינינו, הלא המה הגאונים¹, הרי"ף², הרמב"ם³, הגר"א⁴, הפר"ח⁵ ועוד.

אמנם בכדי להבין סברת הפוסקים שמדליקין בצאת הכוכבים (או על כל פנים לא בשקיעה הנראית לעינינו) מן ההכרח להקדים עוד שתי סוגיות. בסוף פרק במה מדליקין (ל"ד ע"ב) תניא: "ת"ר בין השמשות ספק מן היום ומן הלילה, ספק כולו מן היום ספק כולו מן הלילה, מטילין אותו לחומר שני ימים, ואיזהו בין השמשות, משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין, הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון בין השמשות, הכסיף העליון והשוה לתחתון זהו לילה דברי רבי יהודה, רבי נחמיה אמר כדי שיהלך אדם משתשקע החמה חצי מיל, רבי יוסי אומר בין השמשות כהרף עין זה נכנס וזה יוצא ואי אפשר לעמוד עליו". ומבואר בגמרא דלרבה, שיעורו של רבי יהודה הוא שלושה רבעי מיל, ולרב יוסף שני שליש מיל.

והתוס' שם ל"ה ע"א ד"ה תרי הקשו דבפסחים צ"ד ע"א איתא "רבי יהודה אומר עוביו של קריע אחד בעשרה ביום, תדע כמה מהלך אדם בינוני ביום עשר פרסאות מעלות השחר עד הנץ החמה ארבעת מילין, משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים ארבעת מילין, נמצא עוביו של קריע אחד מעשרה ביום". הרי שלרבי יהודה גופיה משקיעת החמה עד צאת הכוכבים שהוא לילה (כמבואר בברכות ב' ע"ב ובמגילה כ' ע"ב ובפסחים ב' ע"א) הוי ארבעה מילין. ומכח קושיא זו חידש ר"ת דשתי שקיעות הן, וז"ל התוס' שם: "ואומר ר"ת דהתם מיירי בתחילת שקיעה, והכא משתשקע, מסוף שקיעה, אחר שנכנסה חמה בעובי הרקיע". וכ"כ התוס' בפסחים צ"ד ע"א ד"ה רבי יהודה ובזבחים כ"ו ע"א ד"ה מנין ובמנחות כ' ע"ב ד"ה נפסל.

והדברים מבוארים יותר בר"ן סוף פרק במה מדליקין ד"ה אמר רבה: "תירץ ר"ת דשתי שקיעות הן, דמשתשקע החמה דשמעתין הילינו מסוף שקיעת החמה, כלומר משעה שנשקעה ברקיע והוא עדיין כנגד חלונה, ולפי שלא עברה חלונה ועדיין אינה מהלכת אחורי כיפה, פני רקיע מאדימין כנגד מקומה. ומשקיעת החמה דתניא בפסחים הילינו מתחילת שקיעת החמה שמתחילה ליכנס ברקיע" עכ"ל לעינינו.

נמצינו למדים, שלדעת ר"ת, השקיעה הנראית לעינינו שהיא "תחילת שקיעה" בלשונו, אין לה משמעות לדיני יום ולילה, ומשם ואילך משך מהלך שלושה מילין ורביע עדיין יום גמור, ואז מתחיל בין השמשות (שהוא תחילת "שקיעה שניה") הנמשך שלושה רבעי מיל, שסופו זמן צאת הכוכבים (שאז נשקע אור השמש לגמרי, וכל האדמומיות שבמערב נעלמת) והוא לילה ודאי מן התורה. (והוא בערך 72 דקות מהשקיעה הנראית, לדעת רוב הפוסקים עכ"פ, ביום בינוני). וממילא כל מקום שהוזכר "משתשקע החמה" לדעת ר"ת הכוונה לכ-58.5 דקות לאחר השקיעה הנראית, וכן צאת הכוכבים דבכל מקום פירושו כ-72 דקות אחרי השקיעה הנראית⁶. ולפי זה זמן הדלקת נר חנוכה לדעת ר"ת הוא "השקיעה השנייה", שלושה רבעי מיל לפני צאת הכוכבים שלו, ואכן זוהי דעת הרשב"א, הר"ן והמאירי (כולם בסוגיא שם) ההולכים בשיטת ר"ת (ע' ביאור הגר"א סי' תרע"ב סק"ב ובביאור הלכה). וכן הוא לכאורה דעת הסמ"ג שהעתיק את הברייתא כלשונה ולא הוסיף דהיינו צאת הכוכבים (וע"ש בעשין ל"ב מפורש דס"ל כר"ת בענין בין השמשות).

אמנם מצינו שיטה בפוסקים שמדליקים בצאת הכוכבים. המקור היחיד המפורש לשיטה זו הוא בהגהות מרדכי (הנדפס אחרי המרדכי) ריש פ"ב דשבת שכתב: "מצותה משתשקע החמה פי' מסוף שקיעת החמה דהיינו צה"כ דשרגא בטיהרא לא מהני וכן הא דאמרינן (תענית י"ב ע"א) "כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמיה תענית" היינו נמי צה"כ, ומתחילת שקיעה עד צה"כ הוי מהלך (ארבע) (ה) מילין" והכי משמע קצת מלשון הרא"ש פ"ב ס"ג: "הלכך אע"פ שמתרץ תירוץ אחר ראוי להחמיר ולהדליק נר חנוכה בתחילת הלילה", ומדאמר "בתחילת הלילה" משמע לכאורה צה"כ שהוא תחילת לילה כנ"ל, וכן מהטור ריש סי' תרע"ב: "מצותה מסוף שקיעת החמה עד חצי שעה מן הלילה" דמשמע דסוף שקיעה תחילת הלילה, כי השיעור משתשקע החמה עד תשכלה רגל מן השוק הוא כחצי שעה וכמש"כ הר"ף והרא"ש. וכן פירש שם הב"ח את דברי הטור.

וכ' שם עוד הב"ח: "ונראה דפירוש זה הוא לשיטת ר"ת דשקיעת החמה היא קודמת למשתשקע כמ"ש לעיל סי' רס"א, אבל להרא"ם דמשתשקע משמע לשון הקדמה קודם שתשקע, הכי נמי לגבי נר חנוכה וכ"כ בספר יראים⁷, כלומר אפשר לפרש שזמן הדלקת נר חנוכה הוא בצה"כ דוקא למאן דס"ל כר"ת גבי בין השמשות, דמשתשקע החמה היינו כשעה אחרי השקיעה הנראית ואז חשוך לגמרי חוץ מאור אדום כל שהוא במערב. ומבואר יותר בערה"ש בסי' הנ"ל

סק"ד: "ודע דגם בעיקר הזמן נחלקו הרמב"ם עם הטור והשו"ע דהרמב"ם כתב עם שקיעתה והיינו בתחילת השקיעה, אבל הטור והשו"ע כתבו בסוף השקיעה והיינו בצאת הכוכבים כמ"ש בס"י תקס"ב, ודבר זה תלוי בהמחלוקת בעיקר זמן שקיעת החמה אם זהו תחילת שקיעה או סוף שקיעה כמבואר לעיל סי' רס"א דהרמב"ם ס"ל שהוא תחילת שקיעה והטור והשו"ע הולכים בשיטת ר"ת שזהו סוף שקיעה", וכ"כ בפר"ח עמש"כ השו"ע: "עם סוף שקיעתה וכו' פי' היינו צאת הכוכבים, וזהו לפי ר"ת דשקיעת החמה קודמת למשתשקע, ואינו עיקר, אלא היינו תחילת שקיעת החמה".

ובאמת שיטה זו קשה להולמה, שהרי מה שאמרו בתענית "כל תענית שלא שקעה עליו חמה לאו שמיה תענית", אע"פ שבפשטות קשה לפרש לשון זו שר"ל צה"כ, מ"מ אפשר לומר כדברי הרא"ש (פ"ק דתענית סי"ב) ועוד כמה ראשונים, דר"ל צה"כ, וכמש"כ התוס' בע"ז ל"ד ע"א ד"ה מתענין: "ומה שאנו נוהגין להתענות עד צה"כ, אע"ג דאמרינן בפ"ק דתענית כל תענית שלא שקעה עליו חמה אינו תענית, משמע דבשקיעת חמה סגי, והוא ה' מילין קודם צה"כ, לא מחתינן בפשין לספיקא. ועוד דשם לשון שקעה ר"ל שקעה לגמרי", היות ואפשר לפרש הלשון "שלא שקעה עליו חמה" דר"ל עד שיעלם אור השמש מכל וכל, והוא זמן צה"כ לר"ת, משום שמטבע לשון זה אינו זהה עם "שקיעת החמה" או "משתשקע החמה" שדיבר בו ר"ת. (מה גם שהוכרחו לפרש כן כי היתה בידם קבלה שמתענין עד צה"כ כמש"כ התוס' בזבחים נ"ו ע"א ד"ה מנין ובמנחות כ' ע"ב ד"ה נפסל). אבל הלא גבי נ"ח נקטו חז"ל לשון "משתשקע החמה" כפי שעשו בענין בין השמשות, ושם גבי בין השמשות ע"כ "משתשקע החמה" אינו צה"כ, דא"כ מאי עביד ליה ר"ת להך ברייתא, ומתי יהיה זמן בין השמשות אליביה. ואע"פ שכ' התוס' שם במנחות: "ואשכחן נמי שקיעת החמה דאיירי בסוף שקיעה כגון צה"כ", לא מצאנו שלשון "משתשקע החמה" תתפרש לדעת התוס' באופן אחר מאשר פירש ר"ת בהדיא בתוס' בשבת ובפסחים ושאר מקומות הנ"ל.

ומשום חומר הקושיא כ' הגר"א ביו"ד סי' רס"ו סק"ז טעם חדש: "ונ"ל דמ"ש הפוסקים בתענית ובחנוכה צה"כ משום דקיי"ל כר' יוסי לחומרא, ומ"ש בברייתא דחנוכה "משתשקע" ר' יהודה היא, וכן רב חסדא דתענית, אבל אנן דקיי"ל כר' יוחנן דפסיק כר' יוסי לחומרא". ובאור הדברים כך הוא, שלמעלה הבאנו הברייתא דשבת ל"ד ע"ב בענין בין השמשות, ולענין הלכה, פסק שם ר' יוחנן דמשום ספיקא עבדינן לחומרא,

וע"ש ברש"י ד"ה בשלמא דממילא ה"ה במוצ"ש דלא עושים מלאכה עד גמר בין השמשות דרבי יוסי. ובזה רצה הגר"א לתרץ דברי הפוסקים גבי תענית וחנוכה, כלומר דמה שאמרו בתענית "שלא שקעה עליו חמה" ובחנוכה "משתקע החמה" הכל אליבא דרבי יהודה, אבל כיוון שפסק ר' יוחנן דעבדינן לחומרא לפי הענין, ה"ה נמי בתענית ובחנוכה.

אבל לפענ"ד קשה לומר כן משתי סיבות. חדא, שאף אחד מהראשונים דס"ל הכי לא כתב סברא זו, (אא"כ נאמר דמש"כ התוס' דע"ז הנ"ל "לא מחתינן נפשינן לספיקא" היינו כנ"ל וזהו דוחק גדול), ואדרבא כ' טעמים אחרים. ועוד, תינח תענית התלויה ביום ולילה דבסוף היום נגמרה התענית, אבל בנ"ח מי לימר לן דזמן הדלקתו תלוי ביום ולילה, ואדרבא יש סברא גדולה לומר שחז"ל תקנו להדליק בשקיעה משום שבימיהם העם היו עוברים ושבים ברחובות באותו זמן, ומה שייך כאן חומרא דרבי יוסי.

ומדברי המרדכי נראה דעיקר טעמו משום דשרגא בטיהרא לא מהני, וסברא זו של ר"ת היא כמש"כ בתוס' דמנחות הנ"ל, ומשום כך רצה לפרש דמדליקין בצה"כ שאז בעלם אור השמש לגמרי, והביא ההיא דתענית כראיה שאפשר לפרש לשון שקיעה דר"ל צה"כ, וזה מדויק בלשון המרדכי, ע"ש.

ובב"י ר"ס תקס"ב הביא מהגמ"י בשם הסמ"ק: "וההיא דשלא שקעה עליו חמה ר"ל גמר שקיעה ואע"ג דבגמרא מוכח דגמר שקיעה מתחיל בין השמשות שהוא קודם צה"כ מ"מ לפי שאין העולם בקיאים מה הוא סוף שקיעה (כלומר שקיעה שנייה)⁸ לכן נהגו להמתין עד צה"כ, ועפ"ז י"ל דגם בנ"ח, אע"פ שאותם פוסקים יודו דמעיקר הדין זמן ההדלקה הוא בשקיעה השנייה, כיוון דקשה להבחין בה, נהגו להדליק בצה"כ שיותר קל להבחין בו, כי אז חשור לגמרי ואפילו במערב.

ואיך שיהיה, הדבר ברור שהסוברים דזמן ההדלקה בצה"כ, כוונתם לצה"כ דר"ת. (הרא"ש ס"ל כר"ת כדמוכח בפ"ק דתענית סי' י"ב שהביא פירוש ר"ת דשתי שקיעות הן להוכיח שחייבים להתענות עד צה"כ, וכן דעת הטור, עי' בב"י סי' רס"א ד"ה ומ"ש וזמנו, וכ"כ הפוסקים הנ"ל דמש"כ בטור שמדליקים בסוף השקיעה הוא דוקא לר"ת, אלמא דהטור ס"ל הכי. וצ"ע בדעת המרדכי, שהרי מש"כ בענין בין השמשות בפ' במה מדליקין סי' רצ"ג הוא ציטוט מס' ראב"ן חלק השו"ת סי' ב', ושם בהגהות מרדכי הביא שיטת היראים ומשמע דהכי ס"ל, והן שיטות מחולקות. אבל לענינינו אין נפקא מינה, כי בזמן צה"כ, ר"ת היראים והראב"ן הסכימו שהוא ד' (או ה') מילין לאחר השקיעה הנראית, ולא נחלקו אלא בזמן בין השמשות ואכמ"ל). וכן השו"ע שכתב שמדליקין בסוף השקיעה, אזיל לשיטתיה בסי' רס"א ס"ב דפסק כר"ת בבין

השמשות, וה"ה לאותם האחרונים שכ' להדליק בצה"כ.

וכמו כן, הפוסקים שכ' להדליק בשקיעה אזלי לשיטתיהו ש"משתשקע החמה" היינו השקיעה הנראית ומיד מתחיל בין השמשות שבסופו צה"כ, שהוא שלושה רבעי מיל. (ויש המסבירים בשיטה זו שצה"כ אינו אלא לאחר 30-40 דקות לפי תקופת השנה - לאחר השקיעה הנראית.)

הא למדנו שיש בהלכה זו שלוש שיטות: דעת הגאונים, הר"ף, הרמב"ם, הגר"א והפרי"ח שמדליקין בשקיעה הנראית, דעת הרשב"א, הר"ן והמאירי (ולכאורה גם הסמ"ג) דזמן ההדלקה הוא בשקיעה השנייה אליבא דר"ת, והדעה השלישית היא דעת המרדכי (ולכאורה גם הרא"ש הטור והשו"ע) הב"ח והמג"א שמדליקים בצה"כ דר"ת.

ומעתה, מה שנוהגים רבים להדליק נ"ח בצה"כ של הגאונים והגר"א, הוא לכאורה תמוה מאוד, כי הוא דלא כאף אחת מהשיטות המוזכרות בפוסקים ואולי לא ידעו שמש"כ הפוסקים "צה"כ" הכוונה לצה"כ דר"ת. ואין לומר שמאחר ויש שיטה שמדליקין בצה"כ, נוכל לבחור באיזה צה"כ שנרצה. וכי אין נחדש שיטה מדעיתנו שמדליקים בצה"כ של הגאונים והגר"א, דבר שלא הוזכר בשום מקום. וגם בתורת טעמא יש לנו לדון, שהרי המרדכי כ' שמדליקים בצה"כ דר"ת משום דשרגא בטיהרא לא מהני, ובגלל קושיא זו לא פירש את הלשון "משתשקע" כפשוטה, ונדחק להשוותה לתענית. ואם מדליקים בצה"כ של הגר"א, הלא אז יש אור יותר פי כמה ממה שיש בשקיעה השנייה, ואין לך שרגא בטיהרא גדול מזה אליבא דהמרדכי.

ויתרה מזאת, הרי הסוגיות של ביה"ש וחנוכה תלויות הא בהא, וכמש"כ הב"ח, בפרי"ח והערוה"ש כנ"ל. והיום שרוב רובו של עם ישראל נוהג כהגאונים והגר"א במוצאי שבת ויו"ט, ממילא צריכים לנהוג כן אף בהדלקת נ"ח, דאל"כ הוי תרתי דסתרי, דהרי "משתשקע" דחנוכה הוא הוא ה"משתשקע" דביה"ש⁹.

1. עי' שו"ת מהר"ם אלשקר סי' צ"ו.
2. ריש הל' חנוכה.
3. פ"ד מחנוכה ה"ה.
4. סי' תרע"ב סק"ב.
5. שם.
6. לא הארכתני כל כך בהסבר שיטת ר"ת כי אין כאן מקומו והרוצה לעמוד על שיטתו כראוי יעיין בספר הישר לר"ת חלק החידושים מהדורת שולזינגר סי' רכ"א, ובשו"ת מהר"ם אלשקר סי' רכ"א, ובביאור הגר"א לס' רס"א סק"א.
7. סוף סי' רע"ד דף ק"ז ע"א.
8. ההוספה משלי.

9. כאן מקום אתי לברר דעת הגר"א בענין תענית והדלקת נ"ח. הנה כבר אמרנו שלדעת הגר"א מדליקים בשקיעת חמה הנראית. כ"כ בביאורו לס' תרע"ב סק"ב, וכ"ה במעשה רב אות רל"ה. אמנם כבר הזכרנו שביו"ד ס' רס"ו סק"ז הגר"א כ' טעם להדליק נ"ח בצה"כ וכן להמתין עד צה"כ בתענית. וכדבריו ביו"ד שם, כ"כ באו"ח ס' תקס"ב סוף סק"א ובס' רס"א סק"א שצריך להמתין עד צה"כ בסוף תענית. לעומת זאת, שם בס' תקס"ב כ' להיפך, שבתענית אין צריכים להמתין אלא עד השקיעה, ויש שנתקשו בדבר, ע' מש"כ בס' פסקי הגר"א לאו"ח ס' תקס"ב לענין תענית. ולפי מש"כ הגר"א שם ביו"ד, תענית וחנוכה חד דינא אית להו.
- ונראה לי פשר דבר, שהרי ידוע שביאור הגר"א לשו"ע נכתב במהדורות שונות, וכמו שהעיד לנו תלמיד הגר"א, הר"ר ישראל משקלוב זצ"ל, שסידר באור הגר"א לאו"ח, בהקדמתו שם, שבמהדורה הראשונה עבר הגר"א על כל השו"ע לפי הסדר, ואח"כ כ' שלוש מהדורות נוספות שלא על הסדר ותלמידו כתב על עצמו: "וזה היה כל יגיעתי, לסדרם על נכון, ולחבר כל אחד אל מקומו הראוי, ושיהיו כאילו בדיבור אחד נאמרו, כי היו מפוזרים מאוד באלו המהדורות".
- ואמנם בזה נפתח פתח לשגגות, כי דבר ידוע הוא שפעמים הרבה הגר"א חזר בו במהדורות המאוחרות ממש"כ במהדורה קמא, ואין דבר זה צריך לפנינו. ע' לדוגמא בס' תנ"ט סק"ה שבתחילת הדבור כותב במפורש ששיעור מהלך מיל הוא $\frac{3}{8}$ שעה דהיינו 22.5 דקות, ובסוף דבריו מסיק ששיעור המיל הוא 18 דקות, וברור שיש כאן שתי מהדורות שחוברו יחד¹⁰. ויש לדעת עוד שרק באו"ח המהדורות המאוחרות - הנקראות "ליקוטים" - נדפסו ביוזם עם המ"ק ללא ציון, אבל בשאר חלקי השו"ע המהדורות המאוחרות מסומנות בציון "ליקוט" - ודיבור שאין לפנינו המלה "ליקוט" הוא מה"ק.
- והנה מלשון הגר"א ביו"ד שכ': "ונ"ל דמ"ש הפוסקים" וכו' היה אפשר לומר שלא רצה אלא לתרץ שיטת הפוסקים שכ' כן, אבל אלהו לא ס"ל הכי, אבל ליתא, דהא באו"ח רס"א סק"א תמה הגר"א על מה שהביא הרא"ש ספ"ב דשבת בשם רבינו יונה שבתענית אין צריכים להמתין יותר מהשקיעה, אלמא דס"ל הכי.
- ומאידך, אם כך דעת הגר"א בתענית שחילבים להמתין עד צה"כ, היות והגר"א תלה הא בהא, גם בחנוכה יסבור כך, וזה בודאי אינו, שהרי במע"ר יש לנו עדות חיה מהמו"ץ של ווילנא שהכיר את הגר"א ז"ל וראה בעיניו איך היה נוהג למעשה. ותלמידי הגר"א שעלו ארצה והנהיגו להדליק בשקיעה בודאי לא טעו בדעת רבם, והלא ה"ר ר' ישראל וה"ר ר' מנחם מענדל משקלוב עמדו בראש הישוב, וא"א לומר שלא ידעו משנתו האחרונה של הגר"א.
- ולפיכך, נראה לענ"ד שבזמן כתיבת המ"ק, הגר"א היה סבור שצריך להדליק נ"ח בצה"כ, וכן בתענית (ודבריו שם ביו"ד הם ללא ספק מה"ק כי חסר שם ציון "ליקוט"). והראיה היא מש"כ הגר"א ס' רס"א סק"א להקשות על רבינו יונה שכ' שאין צריכים להמתין עד צה"כ, ע"ש.
- (ואע"פ שהדיבור שם בס' רס"א מורכב מכמה ליקוטים וכמ"ש המסדר ז"ל בפירוש בהקדמתו שהזכיר סימן זה במיוחד, מ"מ מש"כ שם גבי תענית הוא בתחילת הדיבור ומן הסתם הוא מה"ק). וכן מש"כ באו"ח ס' תקס"ב סק"א ששם הזכיר הסברא הנ"ל לחכות עד צה"כ ובכך נימק פסק השו"ע, הוא ג"כ מה"ק.
- ואח"כ, חזר בו, שא"א לפרש לשון שקיעה דר"ל צה"כ, וגם דחה הסברא הנ"ל דהכל אליבא דרבי יהודה דוקא שהוא דוחק, וכ' שם בס' תקס"ב סק"ב דביה"ש מותר בתענית כדברי רבינו יונה, ושוב כ' בס' תרע"ב סק"ב שהעיקר להדליק נ"ח בשקיעה. כנלענ"ד.
10. ע' חזון איש או"ח ס' קכ"ג.

